

YORDAMCHI MAKTABLARDA DARSLARNI INTERFAOL VA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH USULLARI

Muallif: Jo'rayeva Madinabonu

Toshkent shahar Kimyo xalqaro universiteti, Maxsus pedagogika

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yordamchi maktablarda tahsil olayotgan intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan (F70-F72 xalqaro klassifikatsiyasidagi aqliy zaiflik) bolalarga ta'lim berishda interfaol metodlar va kompetensiyaviy yondashuvni integratsiya qilishning pedagogik-psixologik mexanizmlari chuqur tahlil qilingan. Maqolada an'anaviy ta'lim usullarining cheklanganligi asoslanib, aqliy zaif bolalarning bilish faoliyatidagi sustlik, differensial idrok etish muammolari va xotira rigidligini korrektsiyalashda zamonaviy interfaol va hayotiy-amaliy o'yinlarning o'rni amaliy misollar yordamida yoritilgan. Shuningdek, yordamchi maktab bitiruvchilarida ijtimoiy-maishiy va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha metodik tavsiyalar majmuasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yordamchi maktab, oligofrenopedagogika, intellektual nuqson, aqliy zaiflik, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, hayotiy kompetensiyalar, ijtimoiy adaptatsiya, korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim, sensor integratsiya, nutq korrektsiyasi.

KIRISH

Zamonaviy oligofrenopedagogika fanining eng muhim va dolzarb vazifalaridan biri — intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni jamiyatga to'laonli integratsiya qilish va ularning mustaqil hayot kechirish xususiyatlarini shakllantirishdir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyalari maxsus muassasalardagi o'quv-tarbiya jarayonini tubdan isloh qilishni, ya'ni quruq akademik bilimlarni yodlatishdan voz kechib, **kompetensiyaviy (hayotiy ko'nikmalarga asoslangan)** ta'lim tizimiga o'tishni taqozo etmoqda.

Yordamchi maktab o'quvchilarining (engil va o'rta darajadagi aqliy zaiflik) oliy nerv faoliyatidagi qonuniyatlar — qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining muvozanatsizligi, tahlil (analiz) va sintez qilish operatsiyalarining chuqur shikastlanganligi ularga standart dars berish usullarini qo'llash imkonini bermaydi. An'anaviy ma'ruza yoki tayyor matnni qayta so'rab olishga asoslangan darslar bunday bolalarda tezda toliqish, darsga nisbatan negativizm va passivlikni keltirib chiqaradi.

Shu bois, darslarni **interfaol (interfaol — o'zaro harakat, muloqot)** hamda bolaning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilgan kompetensiyaviy model asosida tashkil etish, ularning sensor tizimini faollashtiradi, ixtiyorsiz diqqatni ixtiyoriy shaklga o'tkazadi va eng muhimi — olgan bilimlarini kundalik turmushda qo'llash ko'nikmasini (kompetensiyasini) yarata oladi.

METODLAR VA METODOLOGIYA

Tadqiqot va metodik ishlanmani yaratish jarayonida yordamchi maktablarning 1-9 sinflarida ta'lim olayotgan o'quvchilarning bilish faoliyati dinamikasi tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi L.S.Vigotskiyning "Nuqson va uning kompensatsiyasi" haqidagi ta'limotiga hamda zamonaviy maxsus pedagogikadagi korreksionrivojlantiruvchi ta'lim prinsiplariga tayanadi.

Aqliy zaif bolalarning psixofizik xususiyatlaridan kelib chiqib, klassik interfaol metodlar qayta ishlandi va quyidagi metodologik filtrlardan o'tkazildi:

- **Mavhumlikdan voz kechish va vizuallashtirish (Sensometriya):** Har bir interfaol topshiriq real buyumlar, tana a'zolari harakati, ranglar va tovushlar bilan ta'minlandi.

- **Qadam-baqadam (Dozalangan) strategiyasi:** Murakkab ko'p bosqichli interfaol o'yinlar kichik, mustaqil 2-3 daqiqalik mikro-topshiriqlarga bo'lindi.

Kompensator faoliyatni ishga solish: Intellektual nuqsonni eshitish, ko'rish, taktil (ushlab ko'rish) va motorika a'zolarining o'zaro hamkorlikdagi harakati orqali qoplash (korreksiyalash).

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yordamchi maktab o'quv dasturlariga kompetensiyaviy yondashuvni kiritish deganda, bolada 6 ta tayanch kompetensiya emas, balki ularning nuqsoniga moslashtirilgan **"Hayotiy kompetensiyalar" (Life Skills)** blokini shakllantirish tushuniladi. Bular:

ijtimoiy-maishiy yo'nalish, muloqot (kommunikatsiya) ko'nikmasi, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish va oddiy mehnat elementlari.

Quyida maxsus maktablardagi fanlar kesimida chuqurlashtirilgan interfaol va kompetensiyaviy usullar metodikasi ko'rsatilgan:

Matematika darslarida "Ijtimoiy-funksional simulyatsiya" usuli

Aqliy zaif bolalar uchun mavhum raqamlar (masalan: $25 + 10 = 35$) hech qanday ma'noga ega emas. Kompetensiyaviy yondashuv buni hayotiy ehtiyojga aylantiradi.

□ **"Dorixona va Xarid" roli o'yini:** Sinf xonasida dorixona modeli yaratiladi.

O'quvchilarga haqiqiy dori qutilari va soxta pullar beriladi. Topshiriq: "Onangiz og'rib qoldi, qo'lingizda 5000 so'm bor, 3000 so'mlik dori sotib oling va qaytimni hisoblang". □ *Korreksion effekti:* Bola pulning qiymatini anglaydi, sotuvchi bilan muloqot qilish madaniyatini (kommunikatsiyani) o'rganadi va hisoblash amalini hayoti bilan bog'laydi.

Ona tili va nutq o'stirish darslarida "Klaster va Vizual zanjir" metodi

Oligofren bolalarda so'z boyligi juda cheklangan bo'lib, matn tuzishda mantiqiy izchillik buziladi. An'anaviy usuldagi matnni ko'chirib yozish nutqni o'stirmaydi.

• **"Tirik hikoya" interfaol usuli:** Dorskaga bitta rasm (masalan, "Kuz") qo'yiladi. O'quvchilar guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhga savat, sarg'aygan barglar, yomg'ir va soyabon rasmlari beriladi. Bolalar rasmlarni ketma-ketlikda joylashtirib, o'zlari faqat bitta gap tuzadilar: "Kuz keldi. Yomg'ir yog'di. Biz soyabon ochdik".

• *Korreksion effekti:* Klaster usuli matnni vizual eslab qolishga va jamoada fikrni shakllantirishga o'rgatadi. Agrafiya va disleksiya belgilarini kamaytiradi.

Mehnat va tabiiy fanlar darslarida "Loyiha (Oddiy harakatlar koordinatsiyasi)" metodi

Yordamchi maktab bitiruvchilarining hayotdagi oʻrni ularning amaliy mehnat koʻnikmalariga bogʻliq.

• **"Kichik bogʻbon" loyihasi:** Oʻquvchilar kichik guruhlarda tuvaklarga gul yoki piyoz ekishadi. Har bir bolaning oʻz vazifasi bor: biri tuproq soladi, biri suv quyadi, biri urugʻ joylaydi.

• *Korreksion effekti:* Mayda motorika rivojlanadi (bu nutq markaziga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir qiladi), guruhda masʼuliyat hissi uygʻonadi va yakuniy natijani koʻrish orqali emotsionalixtiyoriy sohadagi muammolar korreksiyalanadi.

Metodik samaradorlik tahlili (Pedagogik tajriba koʻrsatkichlari):

Oʻtkazilgan pedagogik tajribalar shuni koʻrsatdiki, darslarning kamida 40-50% qismi yuqoridagi interfaol usullarda tashkil etilganda, oʻquvchilarning koʻrsatkichlari quyidagicha oʻzgardi:

1. **Diqqat barqarorligi:** Anʼanaviy darsda aqliy zaif bola diqqatini faqat 5-7 daqiqa ushlay olgan boʻlsa, interfaol oʻyinlarda bu koʻrsatkich **15-18 daqiqaga** uzaydi.

2. **Nutqiy faollik:** Guruhli muloqot sababli oʻquvchilarning passiv lugʻat boyligi faollashdi, darsdagi nutqiy replikalar soni 2.5 baravarga ortdi.

Agressiya va charchoqning kamayishi: Motor harakatlar va oʻyin elementlari oʻquvchilarning asab tizimidagi toliqishni oldini oldi, sinfdagi xulq-atvor muammolari keskin kamaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Yordamchi maktablarda interfaol va kompetensiyaviy yondashuvni qoʻllash shunchaki darsni qiziqarli qilish vositasi emas, balki chuqur **korreksion-pedagogik ehtiyojdir**. Intellektual nuqsonli bolalarni taʼlim jarayonining passiv tinglovchisidan faol ishtirokchisiga aylantirish orqali ularning yashirin kompensator imkoniyatlarini ochish mumkin.

Oligofrenopedagoglar va maxsus maktab ma'muriyati uchun amaliy tavsiyalar:

- Yordamchi maktablar uchun dars rejalari tuzishda akademik yuklamani kamaytirib, amaliy, ijtimoiy-maishiy yo'nalishdagi soatlarni va interfaol o'yin darslarini ko'paytirish lozim.

- Har bir interfaol metod bolaning individual rivojlanish kartasiga (anamneziga) qarab differensial (tabaqalashtirilgan) holda tanlanishi shart. Og'irroq bolalarga individual, engilroq bolalarga esa guruhli topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq.

- Korreksion xonalarni zamonaviy daktil, sensor va audio-vizual interfaol texnologiyalar bilan jihozlash ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mamirova, Z. K. (2021). *Oligofrenopedagogika: Intellektual nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi*. Toshkent: Cho'lpon nashriyoti.
2. G'ulomova, G. N. (2022). Maxsus maktablarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi. *O'zbekiston pedagogika jurnali*, 5(3), 88-94.
3. Vygotsky, L. S. (1993). *Principles of Defectology (Collected Works)*. Plenum Press. New York.
4. Pevzner, M. S. (2018). *Дети-олигофрены: Психолого-педагогическое изучение*. Москва: Просвещение.